

Reformatie in stelling gebracht

Samenstelling: Tineke Goudriaan

Luther spijkerde bijna vijf eeuwen terug zijn 95 stellingen aan de deur - een moment dat Nederlandse protestanten deze week herdenken. Het was een startsein voor een periode die de wereld ingrijpend veranderde. Ook op het gebied van cultuur en wetenschap heeft de Reformatie veranderingen teweeggebracht. Maar hoe? Op deze pagina zes reacties op drie stellingen over dit onderwerp.

De Reformatie stimuleert wetenschap

Prof. dr. J. H. van Bommel

Staan wetenschap en geloof op gespannen voet? Zeker weten! Sinds de Verlichting zijn de aanvallen op het geloof niet van de lucht. Immers: in die periode is de menselijke rede op de troon gezet. En die zit daar prima, volgens bijna al mijn collega's. Toch is dat niet altijd zo geweest. Integendeel. Mensen als Pascal en Newton -uit de tijd vóór de Verlichting- waren diepgelovige geleerden. Pas de moderne wetenschap heeft alles wat met geloof te maken heeft radicaal overboord gezet.

Toch merkwaardig dat er ook nu nog mensen zijn, die, zoals ikzelf, hun hele leven in de wetenschap zijn bezig geweest en toch in God geloven. In Gods ingrijpen in de geschiedenis en in het leven van ieder mens. Mensen die ontdekt hebben dat het leven zin heeft. Vooral, dat Jezus Christus de échte zin aan de werkelijkheid geeft. Hoe komt dat? Zijn ze anders dan hun collega's, de niet-gelovige wetenschappers? Welnee! Zij verrichten hetzelfde soort onderzoek, kunnen evenmin als wie dan ook om de wetmatigheden heen die God in de werkelijkheid gelegd heeft en zijn met dezelfde tekortkomingen behept. Zij hebben evenwel ontdekt dat niet de wetenschap maar de Bijbel de echte en laatste antwoorden geeft, waardoor je gaat inzien waartoe je hier bent. Ze zien dat de werkelijkheid waarin zij onderzoek verrichten door dezelfde God is geschapen als van Wie de Bijbel vertelt.

Dat neemt veel, zo niet alle spanning weg. Dat geheim te kennen geeft niet alle maar wel de laatste antwoorden. Het her-ont-dekken van dat geheim gebeurde in de Reformatie. Daar ging de Bijbel open. Wetenschappelijk bezig zijn vindt plaats in de door God geschapen werkelijkheid. Vragen? Heel veel! Spanning? Steeds minder.

Dr. J. H. van Bommel is rector magnificus van de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

Prof. dr. A. Th. van Deursen

Laten we dit vooropstellen: we praten hier over bijzaken. Als de wetenschap van de Reformatie profiteerde, was dat een gevolg, niet het eigenlijke doel. Wel een belangrijk en ook onvermijdelijk gevolg, als we het hebben over de theologie. Het Sola Scriptura van de Reformatie, alleen de Schrift, plaatste de theologie op het enige uitgangspunt vanwaaruit ze waarheid kon spreken. Theologie die dat uitgangspunt niet kiest is beperkt bruikbaar, maar nooit betrouwbaar.

Theologie kreeg bovendien meer praktische betekenis. Priesters hadden lang niet altijd gestudeerd. De Reformatie ging die eis wel stellen aan predikanten. Dus moesten er opleidingsscholen komen en werden in Duitsland en later in de Nederlandse Republiek nieuwe universiteiten gesticht. Groei in de breedte gaat vaak onwillekeurig samen met kwaliteitsverbetering. Hoe meer geleerden, hoe groter de kans op topfiguren. Dat kon dus alle wetenschappen ten goede komen.

Vernieuwd werd die wetenschap echter niet. Ze had haar wijsheid altijd geput uit twee bronnen: de Bijbel en de klassieke oudheid. Dat gold voor alle vakken, van wiskunde tot filosofie, van medicijnen tot geschiedenis. Echt geleerd was hij die zowel de Bijbel als de klassieken uitstekend kende, en zijn kennis van die twee harmonisch wist te verenigen. Zo bleef men ook werken aan de nieuwe,

protestantse universiteiten. Vernieuwing zou het moeten hebben van waarneming en experiment. Heeft de Reformatie daartoe aangezet? Volgens Abraham Kuyper wel, omdat zij het onderzoek van de hele schepping bevorderde. Maar over die vraag moeten meer bevoegden zich uitspreken.

Dr. A. Th. van Deursen is emeritus hoogleraar nieuwe geschiedenis aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Er bestaat geen reformatorische kunst

Dr. Antoine Bodar

Inderdaad. Er bestaat kunst en er bestaat een Reformatie, maar er bestaat geen reformatorische kunst. Kunst kan wel op allerlei wijzen geïnspireerd zijn. Het christendom kan je inspireren. Dan valt op dat vanuit de rooms-katholieke tongval meer beeldende kunst is voortgekomen dan uit de Reformatie. Dat heeft alles te maken met het tweede gebod: Gij zult u geen gesneden beelden maken. De protestantse traditie heeft dat gebod letterlijker genomen.

Als je het bekijkt vanuit het standpunt van de architectuur en vanuit gebruiksvoorwerpen, dan is de Reformatie alleszins bevrucht door de kunst. Neem een protestants kerkinterieur, zoals de Nieuwe Kerk in Amsterdam. Daar hangen de bekende renaissancelampen, je ziet de houten betimmeringen, een mooie preekstoel - dat is allemaal kunst. Ook het omgaan met ruimte, het leeglaten van kerken, is een vorm van kunst. Maar dan heb je nog geen typisch reformatorische kunst. Kunst staat op zichzelf. Kunst heeft met kunde te maken, met ambacht, en met inspiratie. Rembrandt is dus geen christelijke kunstenaar. Hij was een kunstenaar, een tekenaar, een etsers, die zich op velerlei wijzen heeft laten inspireren, onder andere door bijbelverhalen.

Je kunt kunst wel gebruiken om een boodschap voor het voetlicht te brengen. Elke kunstenaar is gedreven door een bepaalde inspiratie. Maar wanneer een boodschap er dik bovenop ligt, hetzij in een schilderij of in boek, dan verliest het aan kunstzinnigheid. De boodschap moet bij kunst nooit overheersend zijn. Ook al is de inhoud nog zo stichtelijk, het levert vaak draken van stukken op.

Dr. A. L. P. Bodar is plebaan van de Kathedrale Basiliek Sint-Jan in 's-Hertogenbosch.

Jan den Ouden

Een van mijn vroegere docenten zei eens: "Wij hebben geen beeldgodsdienst, maar een Woordgodsdienst." In de reformatorische traditie ligt de huiver voor beelden en kunst dan ook opgesloten: veel kerken werden met de beeldenstorm behalve van hun heiligen ook van hun kunstvoorwerpen ontdaan.

Al vanaf de Middeleeuwen bedienden schilders zich van allerlei symboliek om het mogelijk te maken iets van de christelijke lading van hun werk op de beschouwer over te brengen: blanke lelies, walmende kaarsvlammen, halfgeschilde citroenen enzovoort. De kijker moest op de hoogte zijn van de betekenis van deze beeldende geheimtaal om het schilderij te kunnen begrijpen.

Naar mijn mening bestaat er wel reformatorische kunst, maar ligt dat er niet bovenop. Geen kunst die zich bedient van gemakkelijke symboliek als kruisen en visfiguren, maar het werk van een kunstenaar die iets kent van wat Paulus schrijft in 1 Korinthe 10:31: "Hetzij dat gijlieden eet, hetzij dat gij drinkt, hetzij dat gij iets anders doet, doet het al ter ere Gods." Dat levert voor de kunstenaar een worsteling op met vorm en inhoud, materiaal en techniek; maar vraagt bovenal gebed.

Zulke kunstwerken hebben voor de oppervlakkige beschouwer geen diepere betekenis, maar mensen met de juiste antenne zullen iets van de boodschap die het kunstwerk in zich draagt opvangen.

J. den Ouden is directeur van media- en beeldendekunstbedrijf Artworx en voorzitter van de reformatorische kunstenaarsvereniging Korf.

De Reformatie is het begin van de secularisatie

Prof. dr. S. Griffioen

Ligt het niet eerder andersom? Ik denk aan het Luther-woord "Hier sta ik, ik kan niet anders", dat een onverzettelijkheid ten opzichte van de goden van deze eeuw laat zien. Die koppigheid én een streven naar levensheiliging voorbij de kerkmuren lijkt me de sterke kant van de Reformatie.

Ik weet wel waar de stelling vandaan komt. Al in de negentiende eeuw klonken steeds weer waarschuwingen vanuit Rome dat de Reformatie de moderne mens al halfweg de revolutie had gebracht. Het kan er bij ex-gelovigen zo weer inschieten. Ik herinner me een promotiediner, waarbij een collega die van zijn ongeloof geen geheim maakt, vol vuur die oude stelling begon te verdedigen toen het gesprek over schriftuitleg ging: Zonder een kerkelijk leergezag was een anarchie van meningen onafwendbaar.

Een andere oorsprong ligt in de sociologie. Je zou ze de kost moeten geven die leren dat het christendom alleen binnen een gesloten cultuur gedijt en dat de vrij open structuur van protestantse gemeenschappen de mensen aan secularisatie uitlevert. Ook dat suddert voort: iedereen kent wel de buitenstaanders die ervan uitgaan dat orthodoxe kerkgemeenschappen stijf staan van verboden en sociale controle.

En toch is de stelling niet helemaal onzinnig. Secularisatie begint ook daar waar het geloof zich tot het kerkelijke erf terug laat dringen. De vroomheid die dan doordeweeks blijft, is vaak die van een te pas en onpas gebruikt "Deo volente", om tot uitdrukking te brengen dat er wel eens wat onvoorziens kan gebeuren. Zo'n teruggetrokken geloof is, vrees ik, al halfweg de secularisatie. Maar of de Reformatie er schuld aan heeft? Heeft ze niet geleerd Gods wil actief te zoeken, tot ver in de wereld?

Dr. S. Griffioen is emeritus hoogleraar wijsbegeerte van de sociaal-cultuur en wetenschappen en geschiedfilosofie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en voorzitter van de Vereniging voor Reformatorische Wijsbegeerte.

Dr. J. W. Sap

Secularisatie was ooit de leus van bestuurders die de wereldlijke macht en het aardse bezit van de middeleeuwse kerk wilden onteigenen. Voor anderen hield het juist een vergrijp aan heilige tradities in. Secularisatie had voor veel rooms-katholieken daarom een negatieve klank.

Protestanten hebben eerder de positieve kant ervan ontdekt: met het verlies aan politieke macht van de kerk kwam ruimte voor geestelijke vernieuwing, emancipatie en pluralisering. De inzet van Luther en Calvijn, het einde van de middeleeuwse cultuuridee en van de heerschappij van de paus, is achteraf inderdaad als een stap richting secularisatie te karakteriseren. Ook is het godsdienstige individualisme van de doopsgezinden en de independenten in de tijd van Cromwell van belang. Men kan secularisatie makkelijk aanvullen met autonomie, menselijke vrijheid en mondigheid. In dit denken ligt de wortel van het klassiek-liberale denken over de onvervreemdbare vrijheden van de mens als schepsel van God.

Zij die godsdienst alleen in orthodoxe zin opvatten, constateren vandaag godsdienstig verval: massaal worden de "oude paden" verlaten. Maar wie de aandacht vestigt op de gewijzigde opvattingen over godsdienst, krijgt een positiever beeld. Dankzij secularisatie kan godsdienst als historisch fenomeen onder kritiek worden gesteld, kan veel overbodige negentiende-eeuwse ballast overboord. Met dank aan de secularisatie kunnen politici en kerkelijke leiders het goddelijke niet meer aan de cultuur en de traditie ondergeschikt maken. De Reformatie was gericht tegen fixatie op eeuwenoude en discriminerende instituties en schiep ruimte voor concentratie op de betekenis van het christelijk geloof, voor het leven zelf, in deze wereld.

Dr. J. W. Sap is universitair hoofddocent Europees recht en staatsrecht aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.